

TEMP

TIDSSKRIFT FOR HISTORIE

HOLBERG
BYRIVALISERING
SKRIFT
MODSTAND
ROMERRIGET
RELIGION
MUSIK
MAGT
SYGDOM

SKRIFTEN DER FORSVANDT

Om afskaffelsen af den gotiske skrift i Danmark

Louise Karoline Matcham

Den 10. maj 1875 afskaffede Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet (også kaldet Kultusministeriet) undervisningen af den gotiske skrift i Danmarks borger- og almueskoler. Eleverne havde hidtil fået skriveundervisning i både gotisk og latinsk skrift, men nu skulle der fremover alene skrives med de latinske bogstaver.

I vore dage er der ikke mange, der kan læse den snørklede håndskrift. I 1943 skrev arkivar ved Rigsarkivet Erik Kroman om den gotiske skrift, at "(...) det er nu kun faa af den ældre Generation, der kan læse, endsige skrive den gamle danske Skrift."¹ Sådan en erklæring skrevet i 1940'erne kunne blot tegne et dystert billede af vores kundskaber i at læse den gotiske skrift knap 80 år senere. Derfor kunne det måske virke som et kærkomment syn for historikere såvel som historieinteresserede og slægtsforskere, at der både på nationalt- og internationalt plan i disse dage efterhånden kommer flere og flere initiativer, der har til formål at gøre håndskrevet kildemateriale lettere tilgængeligt. Eksempelvis står Universitæt Innsbruck bag platformen Transkribus, hvis formål er at digitalisere, transskribere og gøre historisk materiale søgbart ved hjælp af kunstig intelligens. Her i Danmark bevilligede Augustinus Fonden i juni 2023 5,5 mio. kroner til Rigsarkivet, så man — i samarbejde med PandemiX Center på Roskilde Universitet og Danske Slægtsforskere — kan digitalisere Danmarks ældste kirkebøger og gøre den historiske viden tilgængelig for et bredere lag af mennesker.²

Mens disse flittige folk forsøger at tæmme de snørklede bogstaver, har denne artikel et andet formål: at finde ud af, hvad der skete med den gotiske håndskrift, hvorfor den forsvandt, og hvordan den latinske skrift endte med at erstatte den.

Der er ikke skrevet meget om overgangen fra gotisk til latinsk skrift i Danmark. I al fald er det noget sporadisk, hvad man kan finde skrevet om den gotiske skrifts afvikling og sjældent noget, der er specifikt dedikeret til emnet. Man finder ofte en kort historisk introduktion i indledninger til vejledningsbøger henvendt til folk, der gerne vil lære at læse gotisk håndskrift.³ De få artikler, der udelukkende omhandler overgangen fra gotisk til latinsk, har et overvejende typografisk fokus.⁴ Når den gotiske skrifts afskaffelse nævnes i artikler og bøger, er det som ofte meget korte og overfladi-

1 Kroman: *Skriftens historie*, 64.

2 Rigsarkivet: "Kunstig intelligens åbner for ny anvendelse af Danmarks ældste kirkebøger." <https://www.rigsarkivet.dk/nyheder/kunstig-intelligens-aabner-for-ny-anvendelse-af-danmarks-aeldste-kirkeboeger/> (5.8.2024).

3 Feks. indledning i Kristensen: *Lille Vejledning*; Møldrup: *Gotisk Skrift*; Clausen m.fl.: *Gotisk*; Tobiasen: *Håndskrifter*.

4 Se f.eks. Rohde: "Fraktur eller antikva"; Paulli: "Det Sejrende Antikva".

ske passager, der tilnærmelsesvist ligner hinanden fra den ene bog til den næste. Der refereres næsten altid til den samme bog, nemlig *Skriftens historie i Danmark* fra 1943 af arkivar Erik Kroman. I bogen gennemgår Kroman omhyggeligt skriftformer og deres udvikling i Danmark fra reformationen og frem, men om den gotiske skrifts afvikling dedikerer Kroman blot en halv side.

I Norge har historiker og arkivar ved Riksarkivet Knut Johannessen skrevet lærebogen *Den glemte skriften: gotisk håndskrift i Norge* fra 2008, der derimod har et helt afsnit om den gotiske skrifts historie i Norge såvel som i Danmark og resten af Europa. Johannessen viser, hvordan skriftudviklingen i Norge og Danmark har forløbet på stort set samme måde indtil unionens opløsning i 1814, hvorefter man i Norge begyndte at afvikle den gotiske skrift langt tidligere og hurtigere, end man gjorde det i Danmark. Afviklingen blev, ifølge Johannessen, indledt af Norges akademiske kredse og skolelærere.⁵

I en artikel til tidsskriftet for det danske biblioteksvæsen, *Bogens Verden*, skrev dr.phil. i historie Mads Ole Balling i 1999 om overgangen fra de gotiske til latinske bogstaver i Tyskland fra 1941. Afviklingen skete, ifølge Balling, dels for at effektivisere administration og propaganda i de tyskbesatte områder, og dels på grund af antisemitisme. Både i form og navn blev den hyppigt brugte gotiske skrifttype, Schwabacher, associeret med noget særligt jødisk. Hertil drager Balling også korte paralleller til den danske og norske historie.⁶

I fembindsværket *Dansk Skolehistorie* kan historien om den gotiske skrift i landets skoler anes her og der: Mens skriveundervisningen før 1814 var et privilegium for de få, synes der dog både i tiden før og efter 1814 at have været en klar prioritering af undervisningen i den gotiske tryk- og håndskrift over den latinske — særligt i almueskolerne, hvor den gotiske skrift var mere udbredt i hverdagen.⁷ I tredje bind af *Dansk Skolehistorie* parafraseres kort cirkulæret, der afskaffede undervisningen i den gotiske skrift.⁸

I sin doktordisputats om dansk retskrivningshistorie 1739-2005 gennemgår professor i sprogvidenskab Henrik Galberg Jacobsen næsten 300 års ortografiske normer (officielle såvel som "private"), og heri inkluderer han kort, hvordan hver af de respektive normer forholder sig til spørgsmålet om den gotiske skrift. Nævneværdig er den såkaldte Rask-Petersenske retskrivning,⁹ der allerede fra 1820'erne anbefalede, at den gotiske skrift skulle afløses af den latinske. Følger man Galberg Jacobsens kronologiske og vældigt systematiske gennemgang af retskrivningsnormer, ser man, hvordan den gotiske skrift lige så langsomt taber terræn i diverse grupperinger i retskrivningsdebatten i løbet af 1800-tallet.¹⁰

Ved første øjekast argumenteres der dog i de fleste nævnte bøger konsekvent

5 Johannessen: *Den glemte skriften*, 20-29.

6 Balling: "Da gotisk blev grotesk", 37.

7 Larsen m.fl.: *Da skolen tog form*, 94, 216, 219.

8 Gjerløff m.fl.: *Da skolen blev sat i system*, 178.

9 Efter sprogforskerne og filologerne Rasmus Rask og N.M. Petersen.

10 Galberg Jacobsen: *Ret og skrift*, 355-56.

for, at den gotiske skrift blev endeligt afskaffet i 1875 med et didaktisk formål: Skriveundervisningen skulle gøres nemmere for de danske skolebørn, der hidtil havde skullet lære begge skrifttyper. Dette argument vil jeg undersøge nærmere i artiklens første halvdel. Hvad motiverede Kultusministeriet til at afskaffe undervisningen i den gotiske skrift? Hvem tog først debatten op om den gotiske skrift, og hvorfor valgte man den latinske skrift over den gotiske?

I artiklens anden halvdel vil jeg se nærmere på temmelig flygtige passager i Knut Johannessens og Mads Ole Ballings tekster, hvori forfatterne argumenterer for, at den gotiske skrift blev afskaffet som opgør med tysk indflydelse efter Danmarks nederlag i den anden slesvigske krig. Til disse udsagn giver forfatterne hverken uddybende kommentarer eller dokumentation. Derfor vil jeg undersøge dette nærmere og se, om afskaffelsen af den gotiske skrift kan knyttes til et nationalt identitetspolitiske spørgsmål.

MELLEM TRYK OG SKRIFT

Jeg vil først og fremmest kort forklare, hvorfor jeg i det følgende adskiller den gotiske håndskrift fra trykskriften (kaldet fraktur). Denne teoretiske adskillelse har strengt taget gjort sig gældende siden bogtrykkerkunstens udbredelse i middelalderens Europa. Før har al skrift naturligvis været produceret i hånden. I forbindelse med denne undersøgelse har jeg betragtet både hånd- og trykskriftens udvikling, men har sidenhen kunnet vurdere på baggrund af rækken af kilder, at hånd- og trykskriften i ringe grad har fulgt den samme udvikling. Adskillelsen kan derudover begrundes med, at et krav (eller lignende regulering) om en overgang fra gotisk til latinsk trykskrift (kaldet antikva) umiddelbart aldrig har været fremsat fra politisk side. Jeg kan desuden kort bemærke, at den gotiske trykskrift hang ved i længere tid end håndskriften. Det kan f.eks. ses ved, at registeret i Kultusministeriets journalbog fra 1883 står trykt med latin, mens de håndskrevne sider veksler mellem gotisk og latin. *Ministerialtidende* og *Rigsdagstidende* skifter til at trykke med antikva fra år 1900. Bøger trykt med fraktur er desuden en sjældenhed efter århundredeskiftet.¹¹

I aviserne derimod holder den gotiske skrift ved betydeligt længere — særligt i provinsaviserne. I tiden omkring Første Verdenskrig og frem til 1920'erne kan man se fraktur og antikva trykt side om side i samme avis. I januar 1921 gik f.eks. *Aarhus Amtstidende* over til at trykke med antikva. I avisens leder stod det skrevet, at "Man frygtede tidligere for, at det skulde volde Vanskeligheder særlig for ældre Folk at læse de saakaldte latinske Typer, men det har sikkert ikke mere noget paa sig."¹² Den første avis, der trykte med antikva, var *Fædrelandet* i 1848, mens den sidste avis til at gå over til den 'moderne' skrift var *Kalundborg Folkeblad* d. 31. august 1942.¹³ Jeg skal ikke benægte en vis sammenhæng i den parallelle udvikling af den gotiske hånd- og trykskrift, men denne sammenhæng har dog været utilstrækkelig af betydning, hvorfor jeg har valgt at fastholde den teoretiske adskillelse og at lægge ene fokus på den gotiske håndskrift.

11 Rohde: "Fraktur eller antikva", 27.

12 *Aarhus Amtstidende* 9.1.1921.

13 Balling: "Da gotisk blev grotesk", 34; Rohde: "Fraktur eller antikva", 25.

FOR SKRIVEFÆRDIGHEDENS SKYLD

Som det formentlig vil være Direktionen bekendt, har Ministeriet tidligere ved flere Lejligheder fundet at maatte modsætte sig Andragende om, at Øvelserne i Skrivning i Landets offentlige Borger- og Almueskoler indskrænkes til Brugen af saakaldet latinsk Skrift. Da imidlertid den Mangel paa Skrivefærdighed, der findes hos mange af den Del af Befolkningen, der har erholdt sin undervisning i disse Skoler, kan antages tildels at hidrøre fra, at der ved Skriveundervisningen indøves 2 Alfabet, har man fundet det rettest, at man ved denne Undervisning i de ommeldte Skoler for Fremtiden indskrænker sig til det ene Alfabet, hvilket da maa være det latinske som det almindeligt benyttede (...).¹⁴

Det er cirkulæret fra 1875, som ovenfor er citeret, der udgør det centrale vendepunkt i historien om den gotiske skrifts afvikling. Størstedelen af de værker, jeg har gennemgået ovenfor, henviser til dette cirkulære som "dødsstødet" for den gotiske skrift. For sig selv fortæller cirkulæret fra 1875 ikke, hvornår og hvem der har ønsket forandring. Den siddende minister for Kultusministeriet på dette tidspunkt var arkæologen J.J.A. Worsaae under konseilspræsident C.A. Fonnesbech, der havde dannet regering året før og afgik blot en måned efter cirkulærets udstedelse. Med den længesiddende J.B.S. Estrup som sin efterfølger fylder regeringen Fonnesbech ikke meget i historieskrivningen,¹⁵ og for J.J.A. Worsaaes vedkommende skulle denne korte tid som minister være den eneste gang, han besad et politisk embede.

Det ovenstående cirkulære henviser til flere tidligere lejligheder, hvor ministeriet har måttet "modsætte" sig, når (tilsyneladende) en skoledirektion¹⁶ har anmodet om tilladelse til udelukkende at undervise i den latinske skrift. Hvorfor var det netop denne kortlivede regering, der afskaffede den gotiske skrift?

Den første anledning indtraf i maj 1864, hvor Kultusministeriet modtog en forespørgsel fra Rønne Skolekommission på Bornholm, hvori det berettedes, at et flertal af lærerne ved Rønne Skole ønskede at indskrænke skriveundervisningen til udelukkende den latinske skrift. Kultusministeriets afvisning er kort og resolut: Det kunne ikke tillades.¹⁷ Cirka ni år senere, den 6. juni 1873, henvendte Holbæk Amts Skoledirektion sig til Kultusministeriet med en lignende forespørgsel, og ministeriet kom hurtigt med dets afgørelse:

14 *Ministerialtidende* (herefter MT) 1875, 58.

15 Knudsen: *Statsministeren*, 321-24.

16 Skoledirektionerne udgjorde på dette tidspunkt en del af det lokale skoletilsyn og administration og bestod af provsten, amtmanden og et medlem udpeget af skolerådet. Hvert provsti havde en skoledirektion. Hansen: "Skolehistorisk materiale", 618.

17 Brev nr. 1233, 19. maj 1864, Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, 2. Kontor (herefter MKU) brevbog, Rigsarkivet (herefter RA).

“[L]igesom Man [tidligere] har troet at burde afslaa Begjæringen om ved [Skriveundervisningen] i de [offentlige] Almueskoler at indskrænke Øvelserne til den saakaldte latinske Skrift, [saaledes] finder Man heller ikke nu [Anledning] til for en enkelt Skole eller et enkelt Sogn at tillade Saadant.”¹⁸

Denne afgørelse indeholder ikke nogen indgående begrundelse for afvisningen, kun at ministeriet holdt fast i den beslutning, de havde truffet tidligere. Hvad henvendelserne fra både Bornholm og Holbæk ordret har indeholdt, har jeg ikke haft mulighed for at se,¹⁹ men ifølge den ministerielle afgørelse har skoledirektionen i Holbæk haft flere skoler i amtet, der udtrykte et ønske om at indskrænke skriveundervisningen.

Kultusministeriet nægtede at imødekomme skoledirektionernes krav — men blot hvad angik almueskolerne. I forbindelse med en reform af de lærde skoler (latin-skolerne) i 1871 udstedte ministeriet et cirkulære, der skulle uddybe reformens elementer over for de lærde skolars rektorer. Heri skrev ministeriet, at målet med skriveundervisningen var, at eleverne skulle få en “fast [og] smuk Haandskrift”, hvorefter “Ministeriet [overlader] det til Skolen, hvorvidt det findes rigtigt kun at indøve de latinske – ikke de gotiske – Bogstaver.”²⁰

Regeringen Holstein-Holsteinborg, med C.C. Hall som siddende kultusminister, vil jeg ikke komme nærmere ind på her, men det er værd at pointere, at det var samme minister, der i 1873 afviste Holbæk Skoledirektions ønske om at indskrænke sig til den ene skrifttype i almueskolerne. Cirkulæret beskriver målsætningen for elevernes skrivekundskab, men giver de lærde skoler friheden til selv at vælge mellem skrifttyperne. Bemærk, at valget er mellem at undervise i begge eller *kun* i det latinske.

Jeg vil her kort understrege, at den latinske skrift næppe har været ukendt i Danmark. Ord og vendinger på eller med oprindelse i engelsk samt latin, fransk eller andre romanske sprog har været skrevet med latinsk skrift i tekster, der ellers var skrevet med gotisk. Fra slutningen af 1600-tallet blev det desuden almindeligt at skrive navne- og stednavne med latin. Ifølge bl.a. Erik Kroman har der været større tradition for at skrive med den latinske skrift særligt blandt de lærde humanister,²¹ hvilket bl.a. kunne forklare prioriteringen i det ovenstående cirkulære, hvor den gotiske skrift principielt nedprioriteres, hvad angår de lærde skoler.

DEBATTERNE I SKOLETIDENDE

Med udgangspunkt i cirkulæret og korrespondancerne med skoledirektionerne ses det, Kultusministeriets motiv til at afskaffe den gotiske skrift har været at forbedre de danske skoleelevers skrivekundskaber. Beslutningen om afskaffelsen blev truffet af Kultusministeriet, men ønsket blev fremsat af landets skolelærere.

18 Brev nr. 1156, 18. juni 1873, MKU brevbog, RA.

19 I den pågældende Provstis journalbog står der blot: “Sagen om udelukkende brug af de latinske [?] ved Skriveunderv.”, juni 1873, Ars-Löve Herreders Provsti Journalbog 1869-1884, RA.

20 MT 1871, 157.

21 Kroman: *Skriftens historie*, 69-71.

Skolens historie i anden halvdel af 1800-tallet er karakteriseret af systematisering, organisering og specialisering. Øget sekularisering af undervisningen og den gradvise introduktion til den nationale dannelsepædagogik gjorde modersmålet centralt for undervisningen. Eleverne gik efterhånden mere i skole, pædagogikken og didaktikken udfoldede sig som videnskaber, og lærerne begyndte at organisere sig og få nye muligheder for at øve indflydelse på undervisningen.²² Eksempelvis blev Danmarks Landsbyskolelærerforening (senere Danmarks Lærerforening) stiftet i 1874.²³ Målet var medindflydelse og medbestemmelse.

I årene op til 1875 kan man finde små, sporadiske diskussioner i foreningens medlemsblad *Skoletidende* (der i øvrigt var trykt med latin) om, hvorledes man bedst underviste børnene i to skrifttyper. Gentagne argumenter lyder, at den latinske skrift var nemmere for eleverne at lære. Hvis man indskrænkede skrive- og læseundervisningen til udelukkende den latinske skrift, kunne man desuden spare dyrebar tid. I 1873 argumenterede en skolelærerinde for sit valg om at lade sin nyligt udgivne læsebog blive trykt med gotisk til trods for, at hun syntes, den latinske skrift var nemmere. Men man måtte vægte de praktiske hensyn i diskussionen om undervisningen i begge skrifttyper: Børnene ville "(...) være forhindrede, hvis de kun kjendte de latinske Bogstaver, da de fleste Ting endnu ere trykte med gothiske."²⁴

En dansk skolelærer skrev samme år i *Skoletidende* om de norske skoler og lærebøger. Her berettede han, at de norske lærebøger stod trykt med latin: "Og kan man andet end give den norske Lærer Ret, der sagde til mig: "Det er da ogsaa, om ikke andet, en latterlig Ødselhed med Tiden, hvor den er saa knap tilmaalt som i Almueskolen, at skrive to Alfabeter."²⁵ Senere samme år rasede en anden skolelærer mod skriveundervisningens vilkår i et læserbrev med titlen "Om at spare Tid i Skolen":

Endnu er det naturligvis nødvendigt at lære Børnene begge Slags Skrift; men det burde være Undervisningsvæsenets alvorlige Stræben at faa det ene Slags kastet bort saasnart som muligt, hvilket da rimeligvis burde være den „danske“. Hvilken urimelig Ting er det dog ikke at have to Slags Skrift, da vi lige saa godt, ja det meget bedre, kunde nøjes med et Slags og hvilken urimelig Tid bortødsles der dog ikke i Skolen paa at lære Børnene begge slags. Naar Barnet har faaet det ene Slags nogenlunde indøvet, saa skal man til saa godt som at begynde forfra igjen for at faa det andet Slags med. Og hvad rart er der saa ved at have to Klædninger til Skriftsproget. Ja naa det endda var saaledes, at den ene Dragt bruges til Stads og den anden til daglig Brug. Men begge Dragter bruges jo her og der imellem hinanden uden nogen Regelmæssighed. Det er ligesom om man tog et Par

22 Korsgaard m.fl.: *Pædagogikkens idehistorie*, 235.

23 Danmarks Lærerforening: "Foreningens historie". <https://www.dlf.org/om-dlf/om-dlf/foreningens-historie> (17.8.2023).

24 *Skoletidende* 34, 275.

25 *Skoletidende* 38, 304.

gamle lappede Støvler paa, et Par ny Benklæder, en gammel daarlig Frakke, en ny smuk Hat o. s. v.²⁶

Redaktøren erklærede sig i en efterfølgende bemærkning enig heri, men pointerede, at det fortsat var nødvendigt at undervise i den gotiske skrift. Han henviste til de tidligere afviste henvendelser om ønsket om at indskrænke sig til den ene skrifttype, men “om det ikke var værd at forhøre, hvad den ny Kultusminister vil sige her til” — altså den nyligt udnævnte minister J.J.A. Worsaae.

Spørgsmålet om undervisningen i de to skrifttyper blev sidenhen gjort til et punkt på dagsordenen på et af Landsbyskolelærerforeningens møder afholdt i Roskilde i maj 1875. Ifølge mødereferatet i *Skoletidende* var der udbredt enighed blandt deltagerne om, at undervisningen i den gotiske skrift skulle afskaffes. På mødet blev det dog meddelt, at man på enkelte privatskoler i København havde forsøgt at undervise de yngste elever udelukkende i den latinske håndskrift, hvilket havde haft den utilsigtede konsekvens, at eleverne ikke kunne læse håndskrevne breve fra deres forældre. Dette førte til, at mødets deltagere vedtog resolutionen om, at skriveundervisningen skulle indskrænke sig til den latinske skrift, hvorimod *læseundervisningen* skulle inkludere begge skrifter i “overgangsperioden”.²⁷ Blot få dage efter udstedtes det famøse cirkulære.

DEN GOTISKE SKRIFT HÆNGER VED

Ministeriet endte altså med at efterkomme skolelærernes anbefaling. Anden halvdel af cirkulæret lyder nemlig som følger:

[Man har] fundet det rettest, at man (...) for Fremtiden indskrænker sig til det ene Alfabet, hvilket da maa være det latinske som det almindeligt benyttede, dog med det udtrykkelige Forbehold, at Børnene i øverste Klasse (...) øves i Skriftlæsning med gothiske Bogstaver, og at der ved Examina i Skolerne aflægges prøve heri (...), hvorved Børnene have godtgjøre, at de med Lethed læse gotisk Skrift.²⁸

Den gotiske skrift var herefter forbeholdt de ældste af almue- og borgerskolens elever og altså kun som læsefag. Mens Erik Kroman skriver, at “[s]laget var tabt for den gotiske Skrift” i 1875,²⁹ kan det dog ses, at der i den grad har været tale om en langsom overgang fremfor en øjeblikkelig afskaffelse. Det understreges også i få af de førnævnte bøger og artikler — om end i få sætninger — hvordan overgangen har været en langsom og sammelig proces. Eksempelvis skrev lektor ved Danmarks Biblioteksskole Georg Simon i 1977, at “[n]aturligvis blev det ikke forlangt, at alle straks skulle gå over til kun at anvende denne skriftform.”³⁰ De hyppige arkivgængere blandt os kan uden tvivl bevid-

26 *Skoletidende* 40, 324.

27 *Skoletidende* 23, 179.

28 *MT* 1875, 58.

29 Kroman: *Skriftens historie*, 64.

30 Simon: *Gotisk Skrift*, 8.

ne, at man finder den gotiske håndskrift i arkivalierne en god tid efter 1875. Cirkulæret viser os, at selvom 1875 almindeligvis betegnes som året for dens afskaffelse, var man dog alligevel ikke klar til at give helt slip på den gotiske skrift.

Det var skam heller ikke alle, der havde forventet, at de overhovedet skulle byde den gotiske skrift farvel med det samme: I december 1875 — knap et halvt år efter cirkulærets udstedelse — udgav to midtjyske lærere en skriftlæsningsbog til brug i skolerne. I forordet til denne nævner forfatterne sågar cirkulæret og forklarer, at de ønskede at give "(...) nogenlunde ligelig Øvelse i saakaldet dansk og latinsk Skrift, idet vi havde begyndt med den sidstnævnte som den, der maa være Børnene forud bekendt."³¹

Ligeledes kunne det se ud til, at cirkulæret i 1875 ikke blev vel modtaget i alle dele af landet. I oktober samme år sendte Frederiksborg Amt en anmodning til ministeriet, om Slingerup Skole måtte dispenseres fra cirkulæret. Lignende anmodning fik ministeriet i december fra Vejle Amt på vegne af Hatting-Torsted Skole. Begge anmodninger blev umiddelbart imødekommet med de "forsikrende" ord, at skolerne fortsat kunne give eleverne øvelser i gotisk skrift.³² Når konklusionen lyder, at ønsket og initiativet om afskaffelsen af den gotiske skrift stammede fra skolelærerne, så er det samtidig yderst vigtigt at pointere, at der samtidig ikke har været tale om konsensus blandt disse.

Otte år senere var Kultusministeriet i korrespondance med den tilsvarende myndighed i kantonen Basel-Stadt i Schweiz. Kantonens undervisningsdepartement sendte i august 1883 en række spørgsmål til det danske ministerium om overgangen fra gotisk til latinsk skrift i Danmark, da der havde været intentioner om at gøre det samme i Basel-Stadt. Til et spørgsmål om fordele og ulemper ved overgangen svarede ministeriet:

Der kan næppe tillægges Enebenyttelsen af latinsk Skrift nogen særlig pædagogisk Betydning; dog maa det siges, at Haandskriften vinder i Fasthed og Sikkerhed ved, at der kun læres et Alphabet. I de Læsebøger, der benyttes i Skolerne, findes endnu afvekslende Stykker med latinsk og med gothisk Tryk.³³

Ministeriets svar til kantonen kan umiddelbart læses som en evaluering af den gotiske skrifts afskaffelse. Ovenstående citat leder til overvejelser om, hvorvidt ministeriet havde større forventninger til effekten af afskaffelsen, end hvad de måtte konstatere om elevernes skrivekundskaber otte år senere. Det er ikke sikkert, hvad ministeriet mener med ordet "pædagogisk", men muligvis mener de, at de ikke kan konkludere, om der er flere elever, som har haft nemmere eller hurtigere ved at lære at skrive. Tilsyneladende har afskaffelsen i stedet "blot" foranlediget en æstetisk forbedring af elevernes skrift.

Et andet sted i denne korrespondance forklarer ministeriet, at fastholdelsen af den gotiske skrift i undervisningen er vigtig for de ældre elever i skolerne i Køben-

31 Holm m.fl.: *Skriftlæsningsbog*, III-IV.

32 Journalsag nr. BB375, 4. maj, oktober og december 1875, MKU journalbog, RA.

33 Brev nr. 2830, 30. august 1883, MKU brevbog, RA.

havn og købstæderne, “eftersom en stor Deel Kjøbmænd, Fabrikanter [og] [lignende], (...) i deres Forretninger foretrække en smuk og flydende Haandskrift med gothiske Bogstaver, frem for med latinske (...)”³⁴ Ud fra denne konstatering alene kunne det tyde på, at der var uenighed om den gotiske skrifts nytte blandt skolerne, ministerierne og erhvervslivet i 1883. Man kunne måske med andre ord sige, at generationsskiftet ikke her er slået igennem endnu: Der er endnu ikke en tilstrækkelig andel elever, der udelukkende har modtaget undervisning i den latinske skrift, som er trådt ind på arbejdsmarkedet.

I 1889 ses igen Kultusministeriets splittede holdning til den gotiske skrift, da en bekendtgørelse meddelte, at begge skrifttyper skulle indøves i seminarierne og de lærde skoler (der ellers tidligere havde frihed til at vælge), mens man i almueskolerne udelukkende skulle undervise i den latinske skrift.³⁵ En beslutning om helt at fjerne paragraffen om den gotiske skrift blev først vedtaget af et retskrivningsudvalg i 1925, men først endeligt fjernet fra de officielle retskrivningsanbefalinger i 1946.³⁶ Denne ’forsinkelse’ kunne nærmest fremstå som en ren forglemmelse fra officiel side, da det næsten med sikkerhed kan fastslås, at undervisningen i at skrive gotisk håndskrift på dette tidspunkt var forbeholdt minoriteten. I det hele taget kan vi se, at afskaffelsen af den gotiske håndskrift har været en vældig langsom proces, der mere skyldtes at evnerne til at skrive og læse skriften svandt ud, som generationer kom og gik — fremfor en øjeblikkelig afskaffelse.

AFSKAFFET I NATIONENS NAVN?

I indledningen nævnte jeg, hvordan der i den beskedne tidligere forskning i den gotiske skrifts afvikling hentydes til, at der er en forbindelse mellem afskaffelsen af den gotiske skrift og Danmarks nederlag i den anden slesvigske krig.

Mads Ole Ballings artikel i tidsskriftet *Bogens Verden* beskæftiger sig hovedsageligt med den gotiske skrifts afskaffelse i Tyskland i 1940’erne — dog drages der paralleller til lignende processer andre steder og til andre tider. Balling skriver om den danske indsats for de “gotiske bogstavers fordrivelse”, at “[b]ekæmpelsen af gotisk her i landet hænger snævert sammen med den voksende nationale konfrontation mellem dansk og tysk i 1800-tallet. Frakturen var nemlig i høj grad kendt som ’den tyske skrift.’”³⁷

Balling nævner ministeriets cirkulære, men forholder sig hovedsageligt til udviklingen inden for tryk — altså frakturskriften. Han gennemgår, hvordan diverse aviser går fra at blive trykt med fraktur til at blive trykt med antikva i løbet af det sene 1800-tal og et stykke op i 1900-tallet. Ballings gennemgang af aviserne er for så vidt holdbar, men som det allerede er læseren bekendt, beskæftiger cirkulæret sig med undervisningen i den gotiske *håndskrift* og ikke så meget med trykskriften, som er vores fokus her. Som sagt fastholder jeg adskillelsen mellem disse, idet håndskriften og

34 Brev nr. 2830, 30. august 1883, MKU brevbog, RA.

35 *Lovtidende* 1889, 242.

36 Galberg Jacobsen: *Ret og skrift*, 539.

37 Balling: “Da gotisk blev grotesk”, 34, 37.

trykskriften i ringe grad udvikler sig parallelt efter 1875. Balling beskæftiger sig givetvis ikke med samme adskillelse og snubler således i sin argumentation om den gotiske skrifts afskaffelse. At fraktur skulle have været kendt som "tysk skrift", afviser jeg derimod ikke. Balling selv giver dog ingen eksempler herpå. I mine egne gennemgange af samtidige ministerielle dokumenter, aviser mv. er jeg stødt på, at den gotiske håndskrift kaldes for tysk skrift én enkelt gang.

I forhold til den såkaldte konfrontation mellem dansk og tysk uddyber norske Knut Johannessen en anelse mere end Mads Ole Balling. Johannessen skriver:

Riktignok hadde Danmark et betydelig innslag av tyskspråklig administrasjon basert på gotisk håndskrift så lenge Slesvig og Holsten var en del af riket. Men etter at disse områdene var avstått til Preussen i 1864, var det ikke noe som bremsset overgangen til latinsk skrift. Regjeringen satte et tydelig punktum for den gotiske håndskriften da den i 1875 bestemte at det ikke lenger skulle undervises i denne skriften i allmueskolen i Danmark.³⁸

Både Mads Ole Balling og Knut Johannessen argumenterer altså for, at den gotiske skrift blev afskaffet i 1875 som følge af nationale identitetspolitiske processer i Danmark. Det er for så vidt ikke et urimeligt argument, når den historiske kontekst tages i betragtning.

Denne kontekst er efterspillet af det danske nederlag i de slesvigske krige frem mod 1864. Mens deres forløb her er underordnede, er krigenes konsekvenser og idehistoriske kontekst yderst centrale: Danmark gik fra helstat til nationalstat, måtte afstå 2/3 af sit territorie i form af hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg og stod lige pludselig i en ny virkelighed, hvor landet Danmark måtte navigere i sin nye position som lilleputstat. Samtidig gik en nationalistisk bølge gennem Europa, hvor, hvor den nye ideelle stat blev den, der omfattede "ét folk" samlet om én nation. Disse nationale mentalitets- og identitetsmæssige processer kunne allerede findes i Danmark før de slesvigske krige (og var groft sagt også en medvirkende faktor i dem), men de slog først alvorligt igennem efter 1864. Der opstod nye fortællinger om, hvad det ville sige at være dansk, bl.a. ved at kontrastere danskheden op mod andre nationale identiteter, særligt den tyske. Professor Steen Bo Frandsen opsummerer på glimrende vis opbygningen af den danske nationalidentitet og forholdet til Tyskland:

Fortolkningen af det tyske ud fra en overbevisning om distance og modsætning udsprang nærmere af en historisk-kulturel nærhed end fremmedhed, men den havde en mægtig mobiliserende kraft i den periode, hvor opbygningen af en dansk nationalstat havde behov for et stærkt fremmedbillede.³⁹

38 Johannessen: *Den glemte skriften*, 28.

39 Frandsen: "Krig i naboskabet", 29.

At benævne ethvert fænomen for værende tysk eller dansk er derfor i denne periode absolut ikke en neutral handling. Dette måtte også gælde for den gotiske skrift.

I artiklens første del gennemgik og analyserede jeg en række kilder for at finde ud af, hvem, hvornår og hvorfor den gotiske skrift blev afskaffet. Men ingen af disse kilder refererer direkte til et opgør med tysk indflydelse. En afgørende detalje er dog, at den gotiske skrift ikke står konsekvent benævnt med samme navn i alle kilderne. Mens betegnelsen for latinsk skrift er den samme i alle de kilder, jeg har behandlet, benævnes den gotiske skrift en del steder som den "danske skrift" og kun et enkelt sted som den "tyske skrift." Om det er en generel tendens i samtidens samfund, kan jeg ikke fastslå på dette snævre kildegrundlag. I cirkulæret fra 1875 står der udelukkende "gotisk skrift", mens der i journalsager om dispensation fra cirkulæret såvel som i debatterne i *Skoletidende* bruges både betegnelsen "gotiske" og "danske bogstaver."

I korrespondancen med den schweiziske kanton i 1883 står der i ministeriets journalbog, at korrespondancen handler om "Spørgsmål med Hensyn til Overgangen fra tyske til latinske Bogstaver her i Landet"⁴⁰, mens der i selve brevet til kantonen i den indledende tekst står, at "(...) flere Kantoner i Schweiz, heriblandt Kanton Basel-Stadt, ere ifærd med at foretage Overgangen fra Brugen af tysk (gothisk) Skrift til Brugen af latinsk Skrift."⁴¹ Som nævnt er det selv i denne tid — knap 20 år efter nederlaget i 1864 — ikke en uskyldig handling at benævne skriften enten dansk eller tysk, hvorfor skriftens skiftende benævnelser eventuelt kunne have en betydning, der ikke burde forbigås.

Der er hertil nogle andre interessante omstændigheder, som er oplagte at italesætte, hvis forbindelsen mellem den gotiske skrifts afskaffelse og det nationale identitetspolitiske spørgsmål skal vurderes. Først og fremmest er det væsentligt at inddrage ministeren, der afskaffede undervisningen i den gotiske skrift i 1875, J.J.A. Worsaae. Han var, som tidligere skrevet, kultusminister i mindre end et år mellem juli 1874 og juni 1875. Worsaaes tid som minister fylder velsagtens ikke mere end en enkelt sætning i hele hans imponerende biografi: Worsaae tilskrives en skelsættende rolle i udviklingen af arkæologien som videnskab i 1800-tallet, og derudover betragtes han også i dag i visse kredse som manden, der "opfandt" vikingetiden. Worsaaes virke som arkæolog og historiker kan eventuelt forklare, hvorfor det er under netop hans tid som minister, at den gotiske skrift afskaffes, hvis man vælger at tage udgangspunkt i Johannessens og Ballings førnævnte argumenter. Worsaae var nemlig en aktiv deltager i sammenkoblingen af den antikvariske interesse og de nationale strømninger, der tog til i midten af 1800-tallet. Ifølge historiker Inge Adriansen var Worsaae "[e]n af de første, som brugte fortidsminder til styrkelse af den nationale bevidsthed i samtiden (...), som (...) drog nogle klare, nationalpolitiske konsekvenser af sit forskningsmæssige engagement."⁴²

I 1848 udgav Worsaae en pjece som et bidrag til den nationale diskussion. Ifølge Worsaae var det vigtigt, at videnskabsmænd i filologi og historie skulle udøve deres forskning i nationens tjeneste. I pjecen kritiserer Worsaae bl.a. det tyske sprog,

40 Journalsag nr. KK1013, 22. oktober 1883, MKU journalbog, RA.

41 Brev nr. 2830, 30. august 1883, MKU brevbog, RA.

42 Adriansen: *Fædrelandet*, 24, 53.

og hvordan det "(...) paa mange Maader var en hæmmende Indflydelse paa det danske Sprogs Udvikling. Danskhedens Fornedrelse naaede sit Høidepunkt under Struensee; først efter hans Fald begyndte det danske Sprog at komme til sin Ret."⁴³

Det er umiddelbart ikke uden betydning for den nationale identitetspolitiske tese, at det var Worsaae, der var ministeren, som afskaffede den gotiske skrift — såfremt han stadig nærede de samme holdninger om en uønsket tysk indflydelse på Danmark i 1875. Der er dog mig bekendt ingen skrivelser fra Worsaae selv, hvori han beskæftiger sig med sin holdning til den gotiske skrift. Han nævnes dog kort i det førnævnte referat af Landsbyskolelærerforeningens møde i Roskilde, hvori Worsaae beskrives som "gunstigt stemt" for afskaffelsen af undervisningen i den gotiske skrift, men at "Ministeren gennem Udtalelserne paa dette Møde havde ønsket at kjende, om Stemningen var for en saadan Reform," før cirkulæret udstedtes.⁴⁴ Ved at studere skrifter fra Worsaaes egen hånd har jeg haft mulighed for at se, at han i breve til sin hustru i både sin korte tid som minister og frem til sin død selv skrev med den gotiske håndskrift.⁴⁵ Dertil skrev Worsaae med samme håndskrift i et brev fra 1878 til en hospitalsforstander i Aalborg.⁴⁶ Worsaae selv var en lærd mand og har bevæget sig en del i lærde kredse, hvor brugen af den latinske skrift var en mere udbredt vane. Derfor kunne man samtidig overveje, om ministerens lærde baggrund i latinskolen og på universitetet eventuelt kunne have tilskyndet ham i at give efter for skolelærernes ønsker, på trods af at han selv gjorde brug af den gotiske håndskrift i sine egne korrespondancer.

DANSK ELLER TYSK SKRIFT?

Kan afskaffelsen af den gotiske skrift overhovedet betragtes som en national identitetspolitisk handling? Kaster man blikket på den gotiske skrifts historie, ses det, at skriftudviklingen i Danmark har været under tysk indflydelse fra reformationen og frem.⁴⁷ Både den latinske skrift og den gotiske skrift har i løbet af tiden haft deres nationale konnotationer: Den gotiske skrift har kulturelt været forbundet med noget dansk-tysk, mens den latinske skrift selvsagt har været knyttet til det latinske, men sidenhen også med franske, hollandske og engelske konnotationer.⁴⁸ Konteksten taget i betragtning er der umiddelbart en uoverensstemmelse i det faktum, at den gotiske skrift også kaldes den danske skrift i tiden omkring afskaffelsen. Ville man have "risikeret" at kassere en skrift, der i navnet alene havde en national konnotation? Den gotiske skrift blev jo ikke afskaffet fra den ene dag til den anden, men det kunne eventuelt forklare, hvorfor ministeriet gentagne gange afviste skoledirektionernes ønsker og kaldte den gotiske skrift for tysk i 1883 som en eller anden form for identitetspolitisk efterrationalisering. Men

43 Worsaae: *Den danske Nationalitet*, 6.

44 *Skoletidende* 23, 179.

45 Breve fra J.J.A. Worsaae til Jacobine Severine 19. juni 1874, 20. maj 1875 og 24. august 1884, breve til Jacobine Severine Worsaae (1857-1884), Jens Jacob Asmussen Worsaae og hustru Jacobine Severine, født Grevenkop-Carstenskiold (1857-1884), privatarkiv nr. 6535, RA.

46 Brev fra J.J.A. Worsaae til hospitalsforstander Hans Peter Barfod, 26. oktober 1878, korrespondance, 1877-1879, løbenr. 207, A2204, Aalborg Stadsarkiv (herefter AS).

47 Kroman: *Skriftens historie*, 14-18; Johannessen: *Den glemte skriften*, 20.

48 Paulli: "Det sejrende Antikva".

siden ministeriet korresponderede med das Erziehungsdepartement i den overvejende tysktalende kanton i Schweiz, kan benævnelsen omvendt have været mere udbredt der. Det danske ministerium imødekom eventuelt kantonen i dets sprogbrug, især taget i betragtning af, at der skrives "gotiske bogstaver" i resten af korrespondancen.

Knut Johannessen viste, at overgangen fra gotisk til latin foregik hurtigere og tidligere i Norge. I Sverige mistede den gotiske skrift fodfæste allerede omkring år 1800.⁴⁹ Hvad angår skriftspørgsmålet, var Danmark en efternøler i Skandinavien. Sammen med de nationalistiske bølger tog skandinavismen også til omkring samme periode, og man kan fristes til at tænke, at afskaffelsen af den gotiske skrift måske ikke nødvendigvis var udelukkende et opgør med tysk indflydelse, men også en beslutning om at orientere sig mere mod resten af Skandinavien. Fra Rasmus Rasks fordømmelse i 1826 af de gotiske bogstaver som en "(...) smaglø[s] Lævning af Middelalderens Barbari"⁵⁰ og frem til 1875 ses adskillige såkaldte sprogskandinavisters rasen mod den gotiske skrift. En bornholmsk politiker, Lucianus Kofod, skrev i 1866, at benævnelsen "danske bogstaver" var forkert ("falsk"), og i sandhed var de i stedet "bømiske-tyske munke-bogstaver." De skulle straks afskaffes til fordel for "de almen-evropæiske bogstaver".⁵¹ En jurist og sprogrenser ved navn H.P. Selmer spurgte i 1861, om der kunne "... tænkes noget besynderligere og urimeligere, end desuagtet at holde fast ved de [gotiske bogstaver], blot fordi vi fra gammel tid have brugt dem, eller fordi de ere komne fra Tyskland og bruges der (...)?" H.P. Selmer så ligeledes glædeligt på en eventuel afskaffelse af den 'gammelgotiske' skrift – jo hurtigere desto bedre.⁵²

Omdrejningspunktet for denne spirende 'sprogskandinavisme' er det såkaldte Nordiske Retskrivningsmøde i Stockholm i juli 1869. Mødet havde til mål i overensstemmelse med sprogskandinavismen at knytte de nordiske sprogs retskrivning tættere på hinanden.⁵³ Mens størstedelen af forhandlingerne handlede om retskrivningsspørgsmål, var der umiddelbart bred enighed om mødets første punkt vedrørende den gotiske og den latinske skrift. Mødets norske sekretær, Jakob Lökke, skrev i sin beretning, at ved en eventuel udfasning af den gotiske skrift måtte man tage hensyn til den brede almue, for hvem den gotiske skrift var mest bekendt. Lökke understregede dog, at den latinske skrift, "udover den egentlige læsning," alligevel var meget synlig også i bondens dagligdag:

Når bonden skulde male sit navn på en kiste, har det altid været med latinske bogstaver; skal der indbrændes et svømærke på et dyr eller et redskab, sker det med latinske bogstaver; kommer han til en by, finder han næsten ikke et skilt eller en indskrift, som ikke er malet med samme skrift.⁵⁴

49 Johannessen: *Den glemte skriften*, 24.

50 Rohde: "Fraktur eller antikva", 28.

51 Kofod: *Om Nordens Sproglige Enhed*, 21.

52 Selmer: *Om de i det danske sprog*, 421-22.

53 Heidemann Andersen m.fl.: "Dansk fra skandinavismen til i dag", 155.

54 I sin beretning, hvorfra der her er citeret, skriver Lökke i overensstemmelse med den anbefalede retskrivning vedtaget på retskrivningsmødet, i.e. med bolle-å og små begyndelsesbogstaver. Lökke: *Beretning om det nordiske retskrivningsmøde*, 6.

For retskrivningsmødets deltagere var det et uundgåeligt faktum, at den gotiske skrift skulle og ville uddø. Lökke afsluttede med at skrive, at "[h]vorom alting er, fortrænges kan den latinske skrift ikke; at göra den överflödig er umöjligt."⁵⁵

Resultaterne af retskrivningsmødets forhandlinger nød stor opmærksomhed blandt samtidens redaktører, skolemænd og forfattere, men var ikke umiddelbart populær hos Kultusministeriet. I hvert fald krævede det en mindre radikal version af "Stockholmerretskrivningen", før ministeriet gik med til at officielt anbefale den til brug i det danske skolesystem.⁵⁶ I et cirkulære af 9. august 1871 skrev Kultusministeriet til rektorerne for de lærde skoler, at det "(...) maa anses ønskeligt om Skolerne efterhaanden bestræbe sig for i det Væsentlige at slutte sig til den (...) under 21de Juli 1870 fremsatte Udtalelse om, hvad der efter de senest om dette Anliggende i Stokholm førte Forhandlinger synes strax at kunne optages som Regel."⁵⁷ Året efter udvidede ministeriet deres anbefaling til borger- og almueskolerne i endnu et cirkulære, hvori de opstillede syv ud af otte punkter fra den "modificerede Stockholmerretskrivning".⁵⁸ Det udeladte – og for denne artikels vedkommende iøjnespringende – punkt omhandler retskrivningsmødets vedtagne ønske om at indføre den latinske skrift fremfor den gotiske både på tryk og i håndskrift.⁵⁹ Kultusministeriet begyndte i 1871 at anbefale en retskrivning, der sådan set har rod i en radikal sprogsandinavisme, der søger at forene de skandinaviske lande tættere rent ortografisk, men afviser det sidste punkt fra den modificerede Stockholmerretskrivning om den gotiske skrifts afskaffelse. Overordnet kan det siges, at holdningen til den gotiske skrift har fulgt samtidens retskrivningsdebatter, debatter, hvori det ikke var et sjældent syn, at bl.a. også almueskolelærere deltog, men som mødte en vis uvilje fra statslig side.⁶⁰ Det virker umiddelbart svært at sige noget om, hvorfor ministeriet blev ved med at "udskyde" afskaffelsen til 1875, hvilket, som vist, alligevel ikke blev den gotiske skrifts endeligt.

Blandt sprogskandinavisterne fornemmer man en klar uvilje mod den tyske indflydelse på det danske sprog, men deres primære mål var, som tidligere skrevet, at knytte tættere bånd både sprogligt og 'åndeligt' med de norske og svenske naboer. Kan afskaffelsen af den gotiske skrift tage plads i historieskrivningen om de nationale mentalitets- og identitetsmæssige processer, der foregik i Danmark i tiden efter 1864? Det er udelukkende ud fra konteksten, at afskaffelsen kan tillægges en nationalidentitetspolitisk betydning. Mens tidligere litteratur fremhæver anti-tyske tendenser som grunden til afskaffelsen, viser samtidens debat og kildemateriale, at det især også var orienteringen mod resten af Skandinavien, der lå til grund for, at den latinske skrift sejrede over den gotiske.

55 Lökke: *Beretning om det nordiske retskrivningsmøde*, 7.

56 Skautrup: *Det danske sprogs historie*, 68-69; Galberg Jacobsen: *Ret og skrift*, 103-108.

57 MT 1871, 156.

58 MT 1872, 29.

59 Galberg Jacobsen: *Ret og skrift*, 107.

60 Galberg Jacobsen nævner f.eks. et andragende underskrevet af 217 skolelærere sendt til en overskoledirektør i december 1863, hvori der blev søgt tilladelse til at undervise i den "rask-petersenske retskrivning". Dette andragende blev sidenhen afvist. Galberg Jacobsen: *Ret og skrift*, 90-91.

KONKLUSION

Den forskning, der hidtil har været om overgangen fra gotisk til latinsk skrift i Danmark, har været sparsom, særligt hvad angår spørgsmålet om, hvorfor den gotiske skrift mistede fodfæste og sidenhen nærmest forsvandt fra vores hverdag. I denne artikel har jeg beskæftiget mig med dette spørgsmål. I undersøgelsen af omstændighederne i forbindelse med overgangen fra den gotiske til den latinske skrift har jeg fundet, at motivationen for det daværende Ministerium for Kirke- og Undervisningsvæsen for at afskaffe undervisningen af den gotiske skrift ved cirkulæret af 10. maj 1875 var ønsket om at forbedre skoleelevernes skrivefærdigheder. Men ønsket og initiativet om afskaffelsen kom fra skolelærerne og havde været et omdiskuteret spørgsmål i hvert fald i mindst 10 år før 1875. Ministerielle brevbøger viser korrespondancer med skoledirektioner i årene op til cirkulærets udstedelse, hvor adskillige anmodninger om afskaffelse af den gotiske skrift blev afvist. Argumentet for en afskaffelse, som det bl.a. blev fremført af flere lærere i *Skoletidende*, var, at den latinske skrifttype først og fremmest var nemmere at undervise i. Samtidig ville man spare dyrebar tid, hvis man indskrænkede sig til kun én skrift. I både ministeriets cirkulære og i debatten blandt skolelærere understregede man derimod vigtigheden af, at børn af praktiske hensyn fortsat skulle undervises i at læse den gotiske skrift, så længe den var almindeligt benyttet i hverdagen. Derfor kan man næppe tale om en endegyldig afskaffelse af den gotiske skrift i 1875, men derimod en gradvis udfasning, hvor evnen til at skrive og læse den gotiske skrift gradvist blev mindre og mindre udbredt.

Kildematerialet fortæller overraskende lidt om motiverne bag beslutningen om at afskaffe undervisningen i gotisk skrift, hvorfor vi i mange tilfælde har været henviset til indicier. Den førnævnte sparsomme forskning knytter afskaffelsen til et identitetspolitisk opgør med tysk indflydelse efter nederlaget i krigen 1864. Denne forklaring kan ikke afvises, men samtidens retskrivningsdebatter indikerer imidlertid, at overgangen fra gotisk til latinsk snarere havde rod i et ønske om at orientere sig mod resten af Skandinavien. Disse begrundelser udelukker nødvendigvis ikke hinanden: Spørgsmålet bliver ikke, om der enten var tale om et bevidst fravalg af det tyske eller et aktivt tilvalg af det skandinaviske, men i hvor høj grad det var både det ene og det andet.

Både pædagogiske såvel som nationale identitetspolitiske faktorer talte for, at den gotiske skrift fuldkommen erstattedes med den latinske, mens praktiske omstændigheder i sidste ende lå til grund for, at en fuld afskaffelse gentagne gange blev udskudt. Sidenhen kan det også hævdes, at mens pædagogiske principper primært lå til grund for beslutningen om at undervise i en enkelt skrifttype fremfor to, var det særligt identitetspolitiske faktorer, der var afgørende for, hvorfor den gotiske skrift måtte vige for den latinske.

UPUBLICERET MATERIALE

Rigsarkivet (RA), Ars-Løve Herreders Provsti, journal 1869-84, juni 1873.

Rigsarkivet (RA), Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet (MKU), 2. Kontor, brevbøger 1864, 1873 og 1883.

Rigsarkivet (RA), Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet (MKU), 2. Kontor,

- journalbog 1875 BB: Register under Frederiksborg, oktober; register under Vejle, december; journalsag under 4. maj 1875, journal nr. BB375.
- Rigsarkivet (RA), Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet (MKU), 2. Kontor, journalbog 1883 KK: Journalsag under 22. oktober 1883, journal nr. KK1013.
- Rigsarkivet (RA), privatarkiv nr. 06535: Jens Jacob Asmussen Worsaae og hustru Jacobine Severine, født Grevenkop-Carstenskiold (1782 – 1882), breve til Jacobine Severine Worsaae (1857-1884), breve fra J.J.A. Worsaae til Jacobine Severine 19. juni 1874, 20. maj 1875 og 24. august 1884.
- Aalborg Stadsarkiv (AS), A2204, løbenr. 207, 1877-1879, korrespondance, brev fra J.J.A. Worsaae til hospitalsforstander Hans Peter Barfod, 26. oktober 1878.

PUBLICERET MATERIALE

- Adriansen, Inge: *Fædrelandet, folkeminderne og modersmålet: Brug af folkeminder og folkesprog i nationale identitetsprocesser – især belyst ud fra striden mellem dansk og tysk i Sønderjylland*, Haderslev: Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, 1990.
- Balling, Mads Ole: ”Da gotisk blev grotesk”, *Bogens verden: Tidsskrift for kultur og litteratur*, 81 (5), 1999, 34-39.
- Clausen, Aase Beyer og Fløjborg, Mette: *Gotisk — lær at læse og skrive gotisk*, Odense: DIS, 2013.
- Danmarks Lærerforening: ”Foreningens historie”. <https://www.dlf.org/om-dlf/om-dlf/foreningens-historie> (17.8.2023).
- Frandsen, Steen Bo: ”Krig i naboskabet. En historisk skitse af det dansk-tyske forhold”. I T. Jelsbak og Sandberg, A. (red.): *Dansk-tyske Krige. Kulturliv og kulturkampe*, København: U Press, 2020, 29-46.
- Gjerløff, A.K., og A.F. Jacobsen: *Da skolen blev sat i system: 1850-1920*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2014.
- Hansen, Bodil K.: ”Skolehistorisk materiale. Landsbyskolen i det 19. århundrede”, *Fortid og Nutid*, 28, 1980, 613-624.
- Heidemann Andersen, Magrethe, Erik Hansen, Pia Jarvad og Jørgen Schack: ”Dansk fra skandinavismen til i dag”. I Helge Sandøy og Jan-Ola Östman (red.): *Moderne importord i språka i Norden II. ”Det främmande” i nordisk språkpolitik. Om normering av utländska ord*, Oslo: Novus Forlag, 2004.
- Holm, P.A. og C.A. Thyregod: *Skriftlæsningsbog for Skolen og Hjemmet*, København: V. Thaning & Appel’s Boghandel, 1875.
- Jacobsen Galberg, Henrik: *Ret og skrift: officiel dansk retsskrivning 1739-2005*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2010.
- Johannessen, Knut: *Den glemte skriften: gotisk håndskrift i Norge*, Oslo: Universitetsforlaget, 2008.
- Knudsen, Tim: *Statsministeren. Bd. 1, Kampe om regeringsledelsen 1848-1901*, København: Samfundslitteratur, 2020.
- Kofod, Lucianus: *Om Nordens Sproglige Enhed: Et Foredrag*, Stockholm: Alb. Bonniers Boktrykkeri, 1866.

- Korsgaard, Ove, Jens Erik Kristensen og Hans Siggaard Jensen: *Pædagogikkens idehistorie*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2017.
- Kristensen, H.K.: *Lille Vejledning i læsning af gotisk skrift*, Ribe: Historisk Samfund for Ribe Amt, 1971.
- Kroman, Erik: *Skriftens historie i Danmark fra Reformationen til Nutiden*, København: Dansk Historisk Fællesforening, 1953.
- Larsen, Christian, Erik Nørr og Pernille Sonne: *Da skolen tog form: 1780-1850*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2013.
- Lovtidende for Kongeriget Danmark 1889, København: J.H. Schultz Forlag, 1890.
- Lökke, Jakob: *Beretning om det nordiske retskrivningsmöde i Stockholm 25de-30te Juli 1869*, Kristiania: P. T. Mallings Bogtrykkeri, 1870.
- Ministerialtidende for Kongeriget Danmark 1871, afdeling A, 1871, 1872 og 1875, København: J.H. Schultz Forlag, 1872-76.
- Møldrup, Anna Elise: *Gotisk Skrift. Vejledning i læsning af kilder til slægtsforskning*, København: J. H. Schultz Forlag, 1977.
- Paulli, Richard: "Det Sejrende Antikva". *Det Trykte Ord*, udg. af "Grafisk Cirkel" i Anledning af 500-Aaret for Bogtrykkunstens Opfindelse, København: Grafisk Cirkel, 1940.
- Rohde, Bent: "Fraktur eller Antikva. Kampen mellem to skrifttyper", *Mål og Mæle* 30 (4), 2007, 25-31.
- Selmer, Hannibal Peter: *Om de i det danske sprog forekommende fremmede ord, samt tyskagtigheder, andre ufuldkommenheder, sprog- og retskrivningsfejl: Et blik paa modersmaalets nuværende tilstand og muligheden af dets fuldkomnere udvikling herefter*, København: Otto B. Wroblewsky, 1861.
- Simon, Georg: *Gotisk Skrift. Læsning af slægts- og lokalhistoriske kilder*, København.: Danmarks Biblioteksskole, 1992.
- Skautrup, Peter: *Det danske Sprogs Historie. Fjerde bind. Fra J.P. Jacobsen til Johs. V. Jensen*, København: Gyldendal, 1968.
- Skoletidende*, udg. af J.R. Holm og P.A. Holm, 1873-75.
- Tobiasen, Kathrine: *Håndskrifter for slægtsforskere*, Albertslund: Danske Slægtsforskere, 2021.
- Worsaae, J.J.A.: *Den danske Nationalitet: et Par Ord i Anledning af Forfatningsspørgsmaalet*, København: Reitzel, 1848.
- Aarhus Amtstidende*, 9.1.1921.

LOUISE KAROLINE MATCHAM,
STUD.MAG.

INSTITUT FOR KOMMUNIKATION OG HUMANISTISK VIDENSKAB
ROSILDE UNIVERSITET
LOKAMA@RUC.DK ELLER LOMATCHAM@HOTMAIL.COM

ABSTRACT

The Writing that Disappeared. On the Discontinuation of Gothic Handwriting in Denmark

On May 10, 1875, the Danish Ministry for Education and Ecclesiastical Affairs decided to end the teaching of handwriting in Gothic script in Danish schools. From then on, pupils were to be taught to write only in Latin script. This article examines the circumstances surrounding the transition from Gothic to Latin handwriting in Denmark in the late 19th century. The motivation for the change was to improve student's general writing skills by teaching a single alphabet rather than two. The initiative for the change, however, came from Denmark's teachers who argued that the Latin script was easier and that teaching only one script would save precious time. Nonetheless, practical circumstances delayed the change. I discuss whether the discontinuation of Gothic writing can be linked to the prevailing national identity politics brought on by the Schleswig Wars. While the shift from Gothic writing could possibly be seen as an identity-political act to distance Danish culture from German influence after Denmark's defeat in the Second Schleswig War, the transition to Latin was more likely an attempt to move culturally closer to the rest of Scandinavia.